

О. М. Кузьменко

*Київський університет імені Бориса Грінченка***АМЕРИКАНСЬКІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ УНІВЕРСИТЕТУ ХХ СТ.:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

Проаналізовано концептуальні моделі ідеального Університету американських дослідників: Т. Веблена, К. Керра, А. Флекснера, Р. Хатчінса; визначено ті характеристики класичних моделей ХІХ ст. (В. фон Гумбольдта та Дж. Ньюмена), які лягли в основу даних концепцій; осмислено нові завдання, ідеали та цінності Університету ХХ ст., які були сформовані під впливом загальної кризи науки, філософії прагматизму та взаємозв'язків між освітою, наукою і бізнесом; визначено основні ознаки нового історичного типу Університету, який у кінці ХХ ст. постає не тільки як професійна вища школа та дослідницький інститут, а і як центр освітніх послуг та суспільних трансформацій.

Ключові слова: модель Університету, ідеал освіченості, місія та завдання Університету, новий історичний тип Університету.

ХХ ст. стало тріумфом людини-маніпулятора, яка поставила під контроль різні види природної енергії та суспільні інститути. Філософи відкрили непізнаваність світу; психологи – ірраціональну природу людини; антропологи, соціологи, економісти – несумірність соціальних явищ у порівнянні з людським розрахунком [5, с.935]. У різних інтелектуальних осередках почали лунати запитання: куди, в ім'я яких цілей, у відповідності з якими цінностями безладно рухається метушливе людство. На цьому фоні по-новому почали формуватися й цілі, цінності та ідеали вищої освіти.

До осмислення ідеї Університету у свої працях зверталися Ю. Габермас «Ідея

університету – навчальні процеси», Г.-Г. Гадамер «Ідея університету – вчора, сьогодні, завтра», В. Лепеніс «Ідея німецького університету – погляд ззовні», Ф. Р. Лівіс «Ідея Університету», В. Мацкевич «Культурна політика й ідея університету», Я. Пелікан «Ідея Університету. Переосмислення», К. Ясперс «Ідея Університету» та ін.

У науковій літературі, присвяченій ідеї Університету, детально проаналізовано основні європейські теоретичні моделі ХХ ст. (М. Вебера, С. Й. Гессена, Х. Ортегі-і-Гассета, К. Ясперса та ін.), у той час, як американським концепціям приділено значно менше уваги. На нашу думку, аналіз основних цілей, цінностей та ідеалів Університету, які обґрунтували у свої працях Т. Веблен, А. Флекснер, Р. Хатчінс та Дж. Керр, залишається актуальним дослідницьким завданням, адже ці мислителі виявилися більш чутливими до суспільних викликів, ніж їхні європейські колеги, а тому змогли обґрунтувати прогресивні моделі, які засвідчили початок формування нового історичного типу Університету. Відповідно завдання даного дослідження – здійснити соціально-філософський аналіз американських концепцій ідеального Університету з визначенням їх новаторських ознак.

Модель Т. Веблена

Перед Університетом у ХХ ст. постало нове завдання – використовуючи новітні наукові досягнення, він мав дати адекватну і точну картину розвитку суспільства та людини. Це було зумовлено тим, що саме в цей період освіту почали розглядати як основний гарант суспільного розвитку. На думку видатних соціологів тих часів, вища освіта почала перетворюватися в центр суспільного тяжіння і в основну силу, що інтегрує суспільство в єдине ціле. Тому виникла необхідність злиття ліберального та утилітарного підходів до визначення основних завдань Університету в єдину інтегровану теорію (К. Мангейм).

У такому ракурсі модель Університету була представлена Т. Вебленом, який вперше в американській науковій думці здійснив рефлексію над сутністю Університету і запропонував власну оригінальну концепцію (праці: «Теорія бездіяльного класу»: глава «Вища освіта як вираження грошової культури», 1899 р., «Вища освіта в Америці», 1918 р.).

Ідеальний Університет Т. Веблена – це автономний науково-дослідний інститут, корпорація вченої аристократії. Вперше саме в цій концепції він постає як невід’ємна частина соціально-економічної структури, що відповідає особливостям ринкового виробництва і сприяє пристосуванню індивіда до сучасної йому економічної ситуації (тобто здійснює первинну економічну соціалізацію молоді). Ідеалом освіченості для Т. Веблена були інженери та техніки – нові соціальні лідери, від яких, на його думку, в першу чергу, залежить прогрес людства. Вони втілювали високі інтелектуальні ідеали і були, в той же час, важливими виробниками матеріальних благ. Відтак «Університет – це місце, де зустрічаються мудреці минулого й обрана молодь нового покоління» [2, с. 75].

Новий прагматичний підхід до розуміння цілей та ідеалів вищої освіти у Т. Веблена парадоксально поєднаний із германськими ідеалами науковості, за яким пошук знань в жодному разі не повинен мати практичного характеру. Підготовка професіоналів – медиків, інженерів, юристів – це, на думку дослідника, підпорядкування вищої школи «служінню культу бізнесу», а тому не має бути завданням Університету, основна функція якого – дослідницька.

Ідеальний Університет Т. Веблена мав слугувати, перш за все, суспільству і загальному поступу науки, а не приватним інтересам зацікавлених осіб. Його місія полягала у збереженні та розширенні галузі пізнання, що безпосередньо зумовить, на думку дослідника, суспільний прогрес. У даній концепції збережені гумбольдтівські принципи: пріоритетність дослідницької функції, дотримання ідеалів «чистої науки», безкорислива наукова діяльність, елітарність вищої освіти, заперечення необхідності здійснювати в Університеті професійної підготовки тощо. Проте, у той же час, на прикладі моделі Т. Веблена можна вперше в теорії Університету простежити вплив прагматизму на визначення цілей, цінностей та ідеалів вищої освіти, що засвідчує перехід до нового історичного типу Університету, в якому утилітарні та ліберальні цінності будуть поєднаними.

Модель А. Флекснера

У XX ст. науковці прийшли ще до одного важливого висновку – освіта зобов'язана реагувати на результати соціального розвитку, на нові явища в соціальному організмі. Перед Університетом було поставлено завдання розширити сферу свого впливу і активно включитися в суспільне життя (Е. Дюркгейм). Відповідна концепція Університету, була запропонована американським вченим А. Флекснером («Університети: американські, англійські, німецькі», 1930 р.).

У своїй моделі ідеального Університету дослідник намагався, як і Т. Веблен, зберегти гумбольдтівські ідеали і, у той же час, продемонструвати, що сучасний Університет змінює свої класичні засади і поступово стає багатофункціональним. Для А. Флекснера Університет – це активний центр дослідження та рефлексії. Він є дзеркалом для суспільства, що здатне впливати як на теперішнє, так і на майбутнє. Саме А. Флекснер вперше зробив акцент на необхідності подолання «суспільного відставання» (social lag) і розробки такої моделі Університету, яка була б орієнтована не просто на класичну спадщину минулого чи занурена у практичні потреби сьогодення, а стала основою такого Університету, в якому можуть сформуватися нові рушійні сили, які будуть здатні впливати на формування раціонального суспільства майбутнього.

Основними завданнями ідеального Університету, за А. Флекснером, стали:

а) проведення наукових досліджень і підготовка вчених. На його думку, в Університеті можуть культивуватися тільки «вчені професії», які пов'язані з науковими ідеалами та дослідженнями, які відзначаються об'єктивними, інтелектуальними та альтруїстичними цілями: «Університет не повинен давати ні середню, ні професійну, ні загальнодоступну освіту» [6]. Університетська вища освіта відтак була призначена для мислителів, експериментаторів, винахідників, вчителів, які досліджують феномени суспільного життя і намагатимуться зрозуміти їх. Відповідно другим завданням Університету є:

б) вивчення суспільних проблем з ціллю визначення способів їх вирішення. У цьому контексті Університет розглядається як місце, де суспільство може усвідомити себе, дослідити й осмислити. Головним завданням відтак стає пошук методології для суспільних наук. На думку А. Флекснера, Університет більше не має права відмежовуватися від світу, боячись втратити свою автентичність. І хоча, як зазначає дослідник, суспільні науки й повинні бути відокремленими від втручання бізнесу, політики, вони все ж періодично потребують контакту з ними. Адже, на думку А. Флекснера, університети, вивчаючи суспільні феномени, не можуть не хотіти сказати законодавчій владі, громадам, муніципальним органам чи торговим представництвам, що їм варто було б зробити у конкретному випадку щодо конкретних речей: «Я думаю вони можуть і повинні. Це питання про ідеали та організацію» [6]. У його моделі університетські вчені стають безкорисливим державним радниками-експертами. При цьому А. Флекснер застерігає, що Університет «не повинен бути флюгером, який відповідає за всі капризи загалу. Університети повинні давати суспільству час від часу, не те, що суспільство хоче, а те, що воно потребує» [6, с. 5]. Велику роль у цьому відіграє філософське осмислення, яке стає третім завданням:

в) філософське осмислення досягнень науки та техніки. Ідеальний Університет у концепції А. Флекснера постає як активний центр дослідження та рефлексії. Він зводить разом усі типи фундаментальних знань. Відтак інтенсивне вивчення суспільних феноменів і безперервна боротьба за те, щоб побачити їх у взаємозв'язках – це і є основною місією ідеального Університету.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що ідеальний Університет А. Флекснера, як і Т. Веблен, був орієнтованим на еліту, а відтак заперечувалася його роль як центру професійної підготовки, що все більше суперечило наростаючій масовізації вищої американської освіти. У той же час, вперше саме у концепції А. Флекснера відбулося перетворення Університету на важливу інституцію, яка здійснює активну взаємодію із суспільством, впливаючи на нього і визначаючи вектори його розвитку, що засвідчило подолання ізоляціонізму Університету та орієнтацію на випереджаючу політику, які стали характерними ознаками нового посткласичного Університету.

Модель Р. Хатчінса

Наука у др. пол. XX ст. перебувала у складній ситуації. Замість ґрунту під ногами та цілісної картини світу вона почала слугувати іншим цілям: як зазначає Ж. Дерріда: «...стало неможливо відрізнити програми, які є «достойні» чи технічно вигідні для людства, від тих програм, які можуть стати руйнівними» [1, с. 253]. Світові війни переконливо довели, що нічим не обмежений науково-технічний прогрес приховує в собі тотальну загрозу всьому людському. Ці та деякі інші обставини зумовили руйнування ідеалів класичного Університету як Храму науки, що за В. Лепенізом, призвело до кризи його автопортрету та його самообґрунтування [1, с. 220]. Розчарування в науці полягало в тому, що вона спромоглася дати лише тисячі фрагментарних знань про світ, відтак не вдовольнивши ні жагу пізнання, ні потребу в особистій освіті. Спеціалізація призвела до того, що науковець обмежувався і замикався в дедалі вузькому полі інтелектуальної праці (Х. Ортега-і-Гассет). Як результат, він став схожим на фабричного робітника, який впродовж всього життя не робить нічого, окрім певного гвинта або ручки до інструментів або машин, досягаючи у своїй спеціалізації вражаючої віртуозності (Ф. Ніцше).

Ці суспільні настрої стали причиною появи моделей, в яких дослідницька функція перестала бути основною справою Університету (в європейському дискурсі – модель Х. Ортега-і-Гассета, в американському – Р. Хатчінса). Пріоритет в них надається освітній / культурній функції та загальнолюдським ідеалам.

Американський дослідник Р. Хатчінс прагнув подолати кризу Університету за рахунок повернення до ідеалів ліберальної освіти. Його модель дістала назву «чиказької» і була розроблена в США у 30-х рр. (теоретичне обґрунтування було здійснене у праці «Університет утопії», 1953 р.). Перш за все, Р. Хатчінс вважав помилковим уявлення про прогрес, який отожднювався лише зі швидким технологічним і матеріальним розвитком та економічним процвітанням. На його думку, такі хибні погляди призвели до того, що інтелектуальні сили й енергії людства стали направлятися виключно на збільшення кількості матеріальних благ: «Люди люблять гроші і думають, що освіта є способом їх отримання. Вони не вірять у розвиток інтелекту заради самого інтелекту» [7]. Індустриалізація, як зазначає Р. Хатчінс, призвела до одностороннього погляду на світ, адже єдине, що потрібно знати – це як взаємодіяти з технікою. Цінності ліберальної освіти у цьому контексті стають нікому не потрібними. В Університеті це зумовило зменшення годин для вільних мистецтв; переоцінку значення емпіричних наук; утвердження сервісної функції, що «змусило освіту слугувати будь-яким існуючим в суспільстві на даний момент рухам, якими б поверховими вони не були» [2, с. 171].

У своєму баченні ідеальної моделі Р. Хатчінс орієнтується на традицію, яка від Аристотеля до Дж. Ньюмена проголошувала головним завданням вищої освіти розвиток інтелекту, а основною функцією – освітню. Його «Університет утопії» – це не професійна вища школа і не дослідницький центр. Мислитель висунув парадоксальну тезу: нам потрібні спеціалізовані інститути та неспеціалізовані люди. На думку Р. Хатчінса, Університет, намагаючись відповідати ідеалу космосу наук, помилково прагнув охопити всі види спеціального знання і через це втратив власне історичне обличчя, адже сукупність знань про оточуючий світ постійно зростає і суттєво перевершує ті надбання людства, які існували, коли формувалася ідея всеохопності. Тому має бути введений «принцип економії».

Університет має готувати «неспеціалізованих людей», адже спеціалізація, на думку мислителя, забирає у вчених і студентів спільну мову та можливість філософської оцінки тієї справи, яку вони роблять разом. Тому в межах Університету, за Р. Хатчінсом, потрібно відмовитися від професійної підготовки і зробити його осередком інтелектуалів, здатних мислити філософськи. Різноманітні дослідження ж мають виконувати спеціальні організації, які будуть пов'язані з Університетом, але функціонуватимуть окремо. Їх завдання мають полягати у зборі інформації для університетів, у здійсненні професійної підготовки науковців на високому рівні, у пошуку шляхів вирішення актуальних суспільних проблем тощо (за своє суттю, такі наукові інститути відповідають тим академіям, які були ідеалом для Т. Веблена).

Ці дослідницькі центри, на думку Р. Хатчінса, є єдиними інститутами, з яки-

ми Університет може гармонійно взаємодіяти. Щодо індустріально-комерційного світу, то він сповідує власні прагматично орієнтовані ідеали. Через те, що існує невідповідність ціннісних орієнтацій та цільових установок між ним та академічним середовищем, Р. Хатчінс відстоює необхідність ізоляціонізму для університетської освіти, за рахунок якого буде досягнуто її самозбереження та самозаглиблення, що є важливими передумовами діяльності Університету.

Проаналізувавши дану концепцію, можна зазначити, що найбільш деструктивний вплив на Університет, на думку Р. Хатчінса, здійснюють індустріалізація, спеціалізація та антиінтелектуалізм. Їх наслідок – відчуженість від загальнокультурних цінностей, відчуженість між людьми. Тому, за своєю суттю, концепція дослідника – це спроба створити центр еталонного типу, незалежної інтелектуальної думки як високий приклад для американської нації, місія якого полягає у вияві філософських апріорних принципів, що керують соціальним та політичним світом, а також розвиток інтелекту для їх розуміння.

Підсумовуючи, варто зазначити, що Р. Хатчінс спробував по-своєму реанімувати модель Дж. Ньюмена, утверджуючи високі інтелектуальні цінності. Його заслуга полягає в тому, що він наголосив: кризу Університету як наукового центру супроводжує криза Університету як центру культури. На той час, у вже прагматично зорієнтованому академічному середовищі це була смілива спроба відстояти ідеали класичної ліберальної освіти. Проте ізоляційна політика спричинила банкрутство університету, який Р. Хатчінс очолював, що засвідчило непрактичність багатьох його ідей.

Модель К. Керра

У другій пол. XX ст. під впливом філософії прагматизму принцип, за яким отримане знання невіддільне від формування розуму і навіть самої особистості, застаріває і виходить із вжитку. Як зазначає Ж.-Ф. Ліотар, знання виробляється і буде вироблятися для того, щоб бути проданим, воно споживається і буде споживатися, щоб набути вартості в новому продукті, і в обох цих випадках, щоб бути обмінним. Воно перестає бути самоціллю [4]. Цим зумовлена поява сервісної функції Університету, який у другій половині XX ст. посів важливе місце у секторі надання освітніх послуг.

Модель, яка вперше втілила дані принципи, була запропонована американцем К. Керром у 1963 р. («Цілі Університету»). Дослідник сформував концепцію мультиверситету як великого університетського комплексу, багатоцільового інституту, у якому функціонують підсистеми адміністративного, навчального, дослідницького, професійного, обслуговуючого, комерційного, культурологічного та інших типів. Основне завдання такого Університету – поставити набуття знань на індустріальну основу. Так, вперше сервісна функція починає переважати над навчальною, освітньою та дослідницькою. Як зазначає Н. С. Ладиженц, ідеальний Університет К. Керра мав готувати висококваліфікованих спеціалістів і водночас виробляти небачений досі продукт – «знання», в якому виявилися зацікавленими всі: промисловість, бізнес, сервісні структури, найрізноманітніші верстви населення [3, с. 56].

У концепції К. Керра, Університет є «плюралістичним в орієнтаціях на різні цілі, а не на одну, у володінні різними центрами влади, а не одним, у служінні різним клієнтам, а не одному» [8, с.136]. Уявляючи свій ідеальний Університет центральною інституцією в суспільстві, дослідник вбачає його місію у служінні окремому регіону, нації, суспільству в цілому.

Відтак вперше саме в концепції К. Керра була здійснена переорієнтація на практичну підготовку, освітнім ідеалом стала успішна людина, яка приходить до Університету, щоб отримати освітні послуги. Змінив свій облік й університетський професор, який, окрім традиційних академічної та викладацької діяльності, став консультантом урядових агентств. Такий професор значно відрізнявся від флексерівського радника-експерта, який безкорисливо допомагав державі та неурядовим організаціям. Реалії другої пол. XX ст. засвідчили, що вчені все частіше працювали за контрактом з промисловими та комерційними фірмами, реалізуючи при цьому не стільки інституційні, скільки власні інтереси. У концепції К. Керра можна простежити, як ідея свободи вибору у проведенні наукового дослідження змінилася ідеєю свободи вибору пріоритетів діяльності: «Федеральні гранти

та приватні контракти стали провідними факторами, що визначили статусні та дослідницькі позиції багатьох університетів» [3, с. 60].

Відтак, проаналізувавши основні американські моделі ХХ ст., встановлено, що вони поєднують ознаки класичних концепцій ХІХ ст. (В. фон Гумбольдта та Дж. Ньюмена) з новими завданнями та функціями, які виникли у зв'язку із загальною кризою науки, філософією прагматизму та взаємозв'язками між освітою, наукою та бізнесом. Відповідно в кін. ХХ ст. сформувався новий історичний тип Університету, який, осмислюється як:

- центр освітніх послуг, що здійснює свою діяльність відповідно законам економіки і вступає у тісні взаємозв'язки, як з державними, так і з приватними організаціями;
- центр суспільних трансформацій, що проголошує своєю місією служіння цивілізації, суспільству, нації, регіону, орієнтуючись як на загальнонародські, так і на національні цінності;
- професійна вища школа, що на демократичних засадах забезпечує рівний доступ для всіх бажаючих та надає високоякісну фахову підготовку;
- дослідницький інститут, який слугує збереженню та накопиченню знань, загальному поступу науки та інноваційному розвитку.

Головним суб'єктом посткласичного Університету стає студент як основний споживач освітніх послуг, відповідно до потреб якого починає визначатися вся діяльність Університету.

Бібліографічні посилання

1. Антологія / упоряд. : М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2002. – 304с.: іл.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; [пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко]. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.– (Социологич. мысль Запада).
3. Захаров И. В. Миссия университета в европейской культуре / И. В. Захаров, Е. С. Ляхович. – М., 1994. – 240 с.
4. Ладыжец Н. С. Университетское образование. Идеалы, цели, ценностные ориентации : моногр. / Н. С. Ладыжец. – Ижевск : Филиал изд-ва Нижегородского ун-та при УдГУ, 1992. – 236 с.
5. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна [Электронный ресурс] / Жан-Франсуа Лиотар ; [пер. с фр. Н. А. Шматко]; – М. : Издательство «АЛЕТЕЙЯ», – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/liot/
6. Мак-нил У. Восхождение Запада: История человеческого сообщества / У. Мак-нил – К. : Ника-Центр ; М. : Старклайт, 2004. – 1064 с.:ил.
7. Соловьев А. А. Образование в контексте смены типов рациональности : дис. ... кандидата философ. наук: 09.00.11 / Соловьев Андрей Александрович. – Волгоград, 2009. – 155 с.
8. Flexner Abraham. Universities: American, English, German. – OXFORD UNIVERSITY PRESS, New-York, 1930.
9. Hutchins, Robert Maynard. Education For Freedom / Robert Maynard Hutchins. – 1943. – Chapter 2: The Aims of Education.
10. Kerr C. The uses of the university: With a "Postscript-1972". – N. Y.: Harper Torchbooks, 1972. – P. 136.

Кузьменко О. Н. Американские концептуальные модели Университета ХХ ст.: социально-философский анализ

Проаналізовано концептуальні моделі ідеального Університету американських дослідників: Т. Веблена, К. Керра, А. Флекснера, Р. Хатчинса; определено те характеристики класических моделей ХІХ в. (В. фон Гумбольдта и Дж. Ньюмена), которые легли в основание данных концепций; осмыслено новые задания, идеалы и ценности Университета ХХ в., которые были сформированы под влиянием общего кризиса науки, философии прагматизма и взаимосвязей между образованием, наукой и бизнесом; определено основные признаки нового исторического типа Университета, который в конце ХХ в. становится не только профессиональной высшей школой и исследовательским институтом, а и центром образовательных услуг и общественных трансформаций.

Ключевые слова: модель Университета, идеал образованности, миссия и задания Университета, новый исторический тип Университета.

Kuzmenko O. American conceptual models of the University in the XX c.: social and philosophical analysis

It is analyzed the theoretical models of the ideal University of the American researchers: A. Flexner,

R. Hutchins, C. Kerr, T. Veblen; it is distinguished the main tasks, ideals and values, that characterized these models.

T. Veblen's ideal University serves the society and provides general development of knowledge. It is research institute for the new social leaders. A. Flexner considers that the ideal University is an elitist research institute, which mission is to influence the society through analysis of the social problems and consulting of the state institutes and different organizations. R. Hutchins describes his ideal University as the center of culture and philosophical thinking. He doesn't observe the research as one of the most important tasks of the University. C. Kerr according to the new philosophy of pragmatism proposes the model of the multiversity which main function is to provide the educational service. In this conception, the student becomes the main user of the educational services and all functions and mission of the University become forming according to his need.

It is formed the features of the new historical type of the University that is developing as:

- the center of the educational services, that acts according to the economical law and connects with the state and private institutes;
- the center of the social transformation which mission is to serve the civilization, society, nation, region and orients at the same time to the all human values and to the national ones;
- professional high school that provides for equal access for all persons interested and high quality professional training on the democratic basis;
- research institute, that provides keeping and growth of knowledge, improvement of the science and innovative development.

Key words: model of the University, ideal of the educated person, mission and tasks of the University, new historical type of the University.